

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОЛОСНИХ /a:/ – /a/ У НАЦІОНАЛЬНИХ ВАРІАНТАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В НІМЕЧЧИНІ, АВСТРІЇ І ШВЕЙЦАРІЇ

СТЕРІОПОЛО О. І., СОЛЬСЬКА Т. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Нарівні з відомим принципом “одна мова – одна нація” досить часто ми зустрічаємося з мовними ситуаціями, коли дві і більше націй використовують як національну і державну єдину в лінгвістичному плані мову. Серед західноєвропейських до них відноситься німецька мова, якою спілкуються в Німеччині, Австрії і Швейцарії і національні варіанти якої відрізняються певним чином не лише лексичним наповненням, але й фонетичним забарвленням. Саме виявленню специфіки національних рис, типових для фонетичної реалізації системи німецьких фонем у мовленні, і присвячується дана стаття.

Тембральні властивості довгого та короткого голосних низького підняття [a:] – [a] національного варіанта німецької мови в Німеччині неоднозначно оцінюються сучасними фонологами. Так, К. Ноак класифікує наведені голосні як якісно відмінні відкриті з відповідними зонами артикуляції: передній короткий [a] і задній довгий [a:] [8, с. 35]. Х. Хаккарайнен і С. Штаффельдт вбачають суть якісного протиставлення пари фонем /a/ – /a:/ не лише в розрізненні за рядом (середній – задній), але й більшому ступені напруженості довгої /a:/ [5, с. 28; 10, с. 55].

Натомість Р. Візе та Т. А. Халл вважають якісну диференціацію необґрунтованою через центральний характер вимовляння обох голосних низького підняття /a/ – /a:/, що розрізняються виключно за тривалістю [11, с. 37–38; 6, с. 34].

Дослідження територіальної варіативності голосного /a:/, здійснене О. І. Стеріополо та Е. С. Бондаренко, засвідчує провідну роль тривалості для опозиції фонем /a/ – /a:/ національного варіанта німецької мови в Німеччині. Окреслена тенденція зумовлюється переважною “світлою” реалізацією відкритого довгого /a:/, який уподібнюється за тембром відповідному короткому /a/ в центральних і південних регіонах Німеччини, тоді як тембр становить диференційну ознаку монофтонгів /a/ – /a:/ лише в мовленні жителів північного регіону [3, с. 246–247].

Проблема регіонального варіювання голосних [a:] – [a] варіанта німецької мови в Німеччині по-різному трактується у праці В. Кеніга “Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland”. Автор констатує переважання “нейтральних” центральних варіантів довгого [a:] і короткого [a] в мовленні представників центру та півночі Німеччини, тоді як мешканцям південно-східного ареалу притаманні “темні” і “світлі” реалізації довгого [a:] та короткого [a]. Розподіл окреслених “темних” і “світлих” варіантів голосних [a:] – [a] залежить від походження слова: в корінних німецьких словах, приміром *Wasser* ['vasɐ], *Fahrer* ['fa:vɐ], вживаються

напружені “темні” [ɑ], [ɑ:], у запозичених – на кшталт *Kasse* ['kasə], *normal* [nɔʁ'ma:l], ненапружені “світлі” [a], [a:] [7, с. 38–40].

Тембральний відтінок австрійських [a] – [a:] варіює, згідно даних орфоепічного словника “*Deutsches Aussprachewörterbuch*” (2009), від центрального до дещо просунутого вперед “світлого” [13, с. 238]. Ідентично національному варіантові в Австрії нормативним для варіанта німецької мови в Швейцарії постулюється відкрите ненапружене вимовляння голосних [a] – [a:] [13, с. 263], які належать до центрального ряду і контрастують лише за тривалістю.

Неоднозначність свідчень щодо функціонування довгої та короткої голосних фонем низького підняття /a:/ – /a/ у німецькому стандартному мовленні зумовлює необхідність інструментального дослідження, яке дозволить здійснити об'єктивний опис спектральних і темпоральних властивостей голосних [a:] – [a] у мовленні носіїв національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії та Швейцарії, що і становить завдання пропонованої статті.

Матеріалом дослідження слугували записи текстів підготовленого мовлення (читання оповідання “*Der Hundetraum*” Леонгарда Тома) викладачів німецької мови Німеччини, Австрії та Швейцарії (n=6), які походять з Гамбурга, Відня, Аарау й репрезентують носіїв національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії і Швейцарії.

Аналіз функціонування довгого [a:] та короткого [a] в наголошеній позиції фонетичного слова у підготовленому мовленні німців, австрійців і швейцарців наочно представлено на діаграмах F1 – F2, відображених на рис. 1 і рис. 2. Середні значення показників формант F1 і F2 наголошених голосних [a:] – [a] наводяться у табл. 1.

Розгляд даних діаграми на рис. 1. виявляє певні тембральні розбіжності варіантів реалізованих німцями, австрійцями і швейцарцями наголошеного довгого голосного [a:] зумовлені насамперед відмінностями за рядом. Так, алофони довгого [a:] національного варіанта в Німеччині тяжіють до центру діаграми, варіюючи за показниками другої форманти F2 від 1154 Гц до 1392 Гц (середнє значення F2 становить 1280 Гц), що свідчить про центральне вимовляння довгого голосного низького підняття [a:].

Притаманні стандартному варіантові в Австрії реалізації довгого [a:] утворюють на діаграмі формантну область, яка частково збігається з акустичною зоною голосного [a:] національного варіанта в Німеччині. Водночас наявні у мовленні австрійців алофони довгого голосного [a:] набувають більш яскраво виражених “світлих” відтінків порівняно з німецьким [a:] внаслідок значнішого просунення язика вперед. Так, тембр австрійського довгого [a:] варіює за показниками другої форманти від центрального (F2 = 1249 Гц) до суттєво просунутого вперед “світлого” (F2 = 1528 Гц), середнє значення F2 австрійського довгого [a:] складає 1382 Гц.

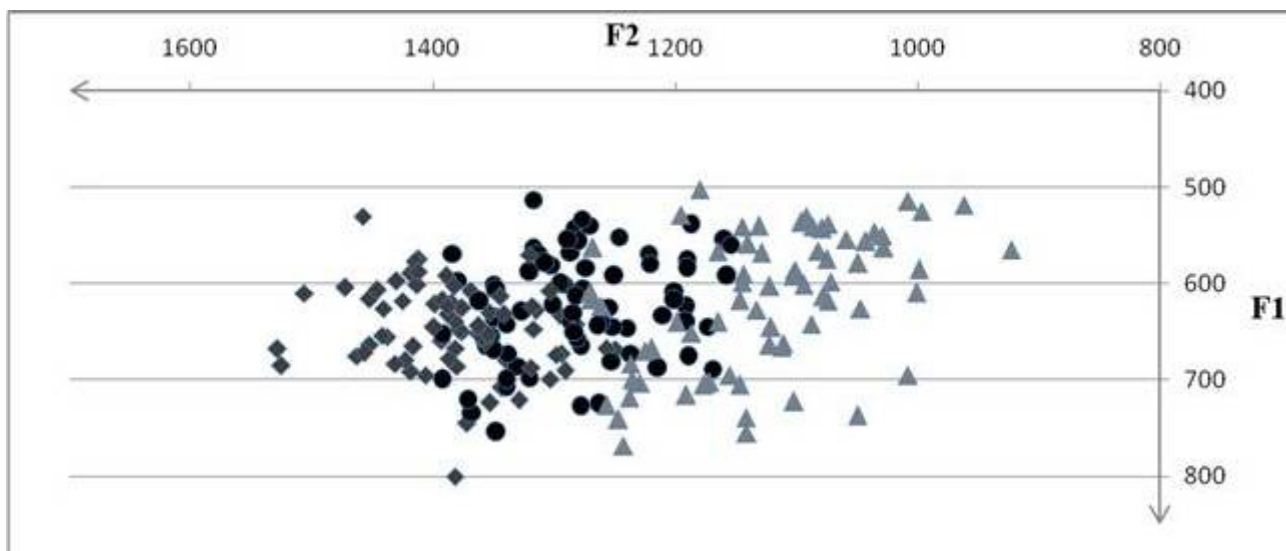

Рис. 1 Спектральні характеристики довгого наголошеного голосного [a:] національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії і Швейцарії (у Гц)

● національний варіант німецької мови в Німеччині, ◆ Австрії, ▲ Швейцарії)

Функціонування голосного [a:] національного варіанта у Швейцарії виявляє суттєві розходження з німецькою й австрійською вимовою, а також кодифікованою нормою, згідно з якою швейцарський довгий [a:] належить до голосних середнього ряду [13, с. 263]. Зафіксовані у мовленні освічених швейцарців реалізації довгого [a:] вирізняються більш напруженим заднім “темним” характером артикуляції, що відображається на діаграмі низькими показниками другої форманти (від 923 Гц до 1270 Гц), яка має середнє значення $F2 = 1127$ Гц. Встановлений факт дозволяє класифікувати швейцарський довгий [a:] як голосний заднього ряду і позначити цей голосний, відповідно до стандартів МФА, транскрипційним знаком [ɑ:].

Зіставлення показників першої форманти (див. табл. 1) довгого голосного [a:] національних варіантів німецької мови в Німеччині ($F1 = 625$ Гц), [a:] Австрії ($F1 = 647$ Гц) та [ɑ:] Швейцарії ($F1 = 622$ Гц) не засвідчує помітних відмінностей досліджуваних голосних за ступенем відкритості.

Функціонування короткого голосного низького підняття [a] у підготовленому мовленні німців, австрійців і швейцарців у наголошеній позиції фонетичного слова відбито на діаграмі на рис. 2.

Аналіз даних наведеної діаграми дозволяє простежити фактичний збіг акустичних зон наголошеного короткого голосного [a], реалізованого в мовах дикторів національних варіантів у Німеччині й Австрії. Типові для носіїв національного варіанта в Німеччині алофони короткого [a] відрізняються “світлим” ненапруженим характером вимовляння, що підтверджують показники другої форманти (від 1168 Гц до 1482 Гц), середнє значення якої становить 1323 Гц. Однак австрійський короткий [a] набуває більш “світлого” відтінку, що корелює з вищими показниками другої форманти (у межах від 1231 Гц до 1588 Гц), середнє значення якої складає 1394 Гц.

Встановлені в мовленні швейцарців реалізації короткого голосного [a] найбільше контрастують за рядом: низькі показники другої форманти (від 964 Гц до 1246 Гц, середнє значення F2 = 1098 Гц) свідчать про задній “темний” характер вимовляння швейцарського короткого [a]. Зазначене надає можливість віднести короткий [a] національного варіанта в Швейцарії до голосних заднього ряду і транскрибувати його позначкою, прийнятою МФА для короткого заднього темного [ɑ].

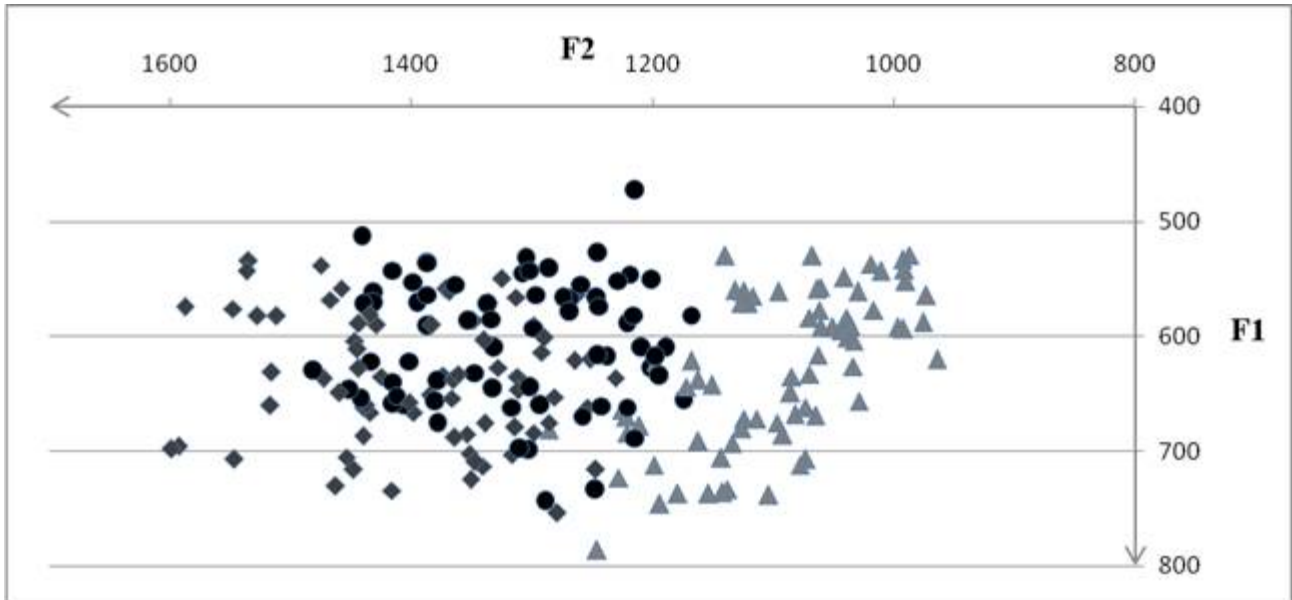

Рис. 2 Спектральні характеристики короткого наголошеного голосного [a] національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії і Швейцарії (у Гц)

● національний варіант німецької мови в Німеччині, ◆ Австрії, ▲ Швейцарії)

Зіставлення показників першої форманти короткого голосного [a] національних варіантів німецької мови в Німеччині (F1 = 602 Гц), [a] Австрії (F1 = 638 Гц) та [ɑ] Швейцарії (F1 = 632 Гц) не виявляє суттєвих розбіжностей досліджуваних голосних за ступенем відкритості.

Таблиця 1

Середні значення формант F1 і F2 наголошених голосних [a:] – [a] національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії та [ɑ:] – [ɑ] Швейцарії (у Гц)

Голосні Форманти	Національний варіант у Німеччині		Національний варіант в Австрії		Національний варіант у Швейцарії	
	[a:]	[a]	[a:]	[a]	[ɑ:]	[ɑ]
F1	625	602	647	638	622	632
F2	1280	1323	1382	1394	1127	1098

Порівняння акустичних параметрів довгого і короткого голосних низького підняття [a:] – [a] національних варіантів в Німеччині й Австрії, та [a:] – [a] в Швейцарії, відображених у табл. 1, дозволяє простежити тенденцію до нейтралізації опозиції довгого і короткого монофтонгів низького підняття за якісною ознакою у всіх трьох національних варіантах німецької мови.

Так, короткі ненапружені “світлі” варіанти голосного [a] національних варіантів у Німеччині й Австрії уподібнюються за тембром відповідному довгому [a:]. Короткий [a] і довгий [a:] національного варіанта в Швейцарії відзначаються приблизно однаковим “темним” тембром, зумовленим задньоязиковою артикуляцією голосних. Цей факт дає підстави вважати, що якість не є релевантною фонологічною ознакою для пари світлих [a] – [a:] національних варіантів у Німеччині й Австрії і “темних” [a] – [a:] національного варіанта в Швейцарії, а їхнє розрізнення здійснюється завдяки тривалості.

Вивчення темпоральних властивостей наголошених довгого і короткого голосних [a:] – [a] національних варіантів німецької мови у Німеччині, Австрії та Швейцарії передбачає встановлення не лише середніх значень абсолютної тривалості досліджуваних голосних (у мс), зведених у табл. 2, але й відношення довгого голосного до короткого в межах кожного варіанта німецької мови. Іншими словами, йдеться про виявлення відносної тривалості довгого і короткого голосних [a:] – [a], яка дозволяє точніше охарактеризувати їхні темпоральні параметри і сприятиме підвищенню вірогідності отриманих результатів. З цією метою представлені у табл. 2 середні значення тривалості короткого голосного [a] приймаються за одиницю (1) і порівнюються з показниками тривалості довгого голосного [a:].

Таблиця 2

**Тривалість довгого [a:] і короткого [a]
у наголошеній позиції фонетичного слова (у мс)**

Голосні	Національний варіант у Німеччині		Національний варіант в Австрії		Національний варіант у Швейцарії	
	[a:]	[a]	[a:]	[a]	[a:]	[a]
Тривалість (у мс)	133	72	139	76	128	77
Відношення довгого голосного до короткого	1,8:1		1,8:1		1,7:1	

Як впливає з табличних даних, співвідношення наголошених довгого і короткого голосних [a:] – [a], встановлене на матеріалі читання тексту, становить 1,8:1 у мовленні носіїв національних варіантів у Німеччині й Австрії і 1,7:1 у мовленні дикторів національного варіанта в Швейцарії. Отже, в наголошеній позиції фонетичного слова уподібнені за тембром голосні [a:] – [a], [a:] – [a] чітко диференціюються за тривалістю в усіх трьох національних варіантах німецької мови.

Таким чином, аналіз функціонування фонем /a:/ – /a/ у німецькому, австрійському та швейцарському усному мовленні дозволив виявити якісні розбіжності досліджуваних голосних, сутність яких становить більш “світлий”

передній тембральний відтінок австрійських довгого [a:] і короткого [a] порівняно із німецькими [a:] – [a], що відзначаються центральним характером вимовляння. Натомість типові для мовлення швейцарців варіанти довгого [ɑ:] і короткого [ɑ] вирізняються “темним” тембром внаслідок задньоязикової артикуляції голосних низького підняття.

Окреслена специфіка реалізації голосних /ɑ:/ – /ɑ/ швейцарцями зумовлена, очевидно, артикуляційною базою верхньоалеманського діалекту, який утворює діалектну основу національного варіанта німецької мови в Швейцарії. Так, дослідники Ю. Флейшер і С. Шмід [4, с. 247; 9, с. 97] визначають у системі голосних цюріхського діалекту – одного з верхньоалеманських діалектів, що обслуговують німецькомовну спільноту Швейцарії, довгу /v:/ і коротку /v/ фонему заднього ряду низького підняття, які протиставляються лише за тривалістю. Позначення наведених фонем /v:/ і /v/, запропоноване Ю. Флейшером, С. Шмідом, за системою транскрипції МФА, вказує не лише на задній характер вимовляння, але й лабіалізацію голосних [v:] – [v] цюріхського діалекту. Втім, вчені зазначають, що ступінь лабіалізації [v:] – [v] може варіюватися індивідуально, корелюючи із соціальним станом і походженням мовця: мовцям із вищим соціальним статусом із міської місцевості властиве менше округлення губ або лабіалізація взагалі відсутня [9, с. 98].

Показники формант F1 і F2 наголошених [ɑ:] (F1 = 622 Гц, F2 = 1127 Гц) та [ɑ] (F1 = 632 Гц, F2 = 1098 Гц), встановлені в межах цього дослідження для носіїв національного варіанта німецької мови у Швейцарії, свідчать про відсутність лабіалізації голосних. Огублення під час вимовляння наведених голосних спричинялося б до зниження значень не лише другої F2, але й першої форманти F1. Однак, як зазначалося вище, швейцарські довгий [ɑ:] і короткий [ɑ] наближаються за показниками F1 до голосних [a:] – [a] національного варіанта в Німеччині ([a:] – F1 = 625 Гц; [a] – F1 = 602 Гц) й Австрії ([a:] – F1 = 647 Гц; [a] – F1 = 638 Гц), розрізняючись із останніми лише за рядом. Зазначене дозволяє представити довгий і короткий голосні заднього ряду низького підняття національного варіанта в Швейцарії, згідно зі стандартами МФА, за допомогою транскрипційних знаків [ɑ:] – [ɑ].

Висвітлені особливості тембральних характеристик голосних, що підлягали ґрунтовному аналізу, можна пояснити, перш за все, історичними факторами розвитку системи фонем німецької мови в її національних варіантах.

Внаслідок цього структури сучасного верхньоалеманського діалекту властиве збереження окремих реліктових фонетичних ознак, характерних для середньовісньонімецького періоду [2, с. 111]. Крім того, певна географічна, національно-політична, економічна та культурна ізоляваність Швейцарії від решти німецькомовного ареалу сприяла тому, що упродовж багатьох століть верхньоалеманський діалект не зазнавав впливу більшості мовних інновацій франкського походження.

Система голосних фонем середньовісньонімецької мови, представлена Л. Р. Зіндером, Т. В. Строевою [1, с. 115], засвідчує коротку /ɑ/ і довгу /ɑ:/ фонему низького підняття, які в усіх групах німецьких діалектів належать до заднього ряду. Темні /ɑ/ – /ɑ:/ зберігаються також у нововісньонімецький період, коли над діалектами утворюється єдина загальнонімецька національна мова [1, с. 147].

Згодом короткий [a] набуває “світлого” відтінку, тоді як довгий [a:] зберігає “темний” задньоязиковий характер у мовленні і німців, і австрійців, що підтверджується літературними даними, а також свідченнями орфоепічних словників 80-х років ХХ ст [12, с. 23; 14, с. 33–35].

Результати експериментально-фонетичного дослідження, проведеного авторами статті, дозволяють констатувати, що на сучасному синхронному зрізі довгий [a:] уподібнюється за тембром короткому “світлому” [a] у національних варіантах німецької мови в Німеччині й Австрії. Однак для швейцарців характерне вживання “темних” голосні заднього ряду [a:] – [a], що, як встановлено, спричиняється збереженням архаїчних рис звукової будови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиндер Л. Р. Историческая фонетика немецкого языка. Пособие для студентов педагогических институтов и университетов / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – Л. : Просвещение, 1965. – 192 с.
2. Помазан Н. Г. Характеристика алеманнского диалекта (Центральный и маргинальные ареалы) / Н. Г. Помазан // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 108–118.
3. Стериополо Е. И. Региональное варьирование немецкой орфоэпической нормы / Е. И. Стериополо, Э. С. Бондаренко // Фонетические чтения в честь 100-летия со дня рождения Л. Р. Зиндера. – СПб. : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. – С. 246–251.
4. Fleischer J. Zurich German / J. Fleischer, S. Schmid // Journal of the International Phonetic Association. – 2006. – 36/2. – P. 243–253.
5. Hakkarainen H. J. Phonetik des Deutschen / Heikki J. Hakkarainen. – München : Fink, 1995. – 197 S.
6. Hall T. A. Phonologie : eine Einführung / T. Alan Hall. – B. ; N. Y. : Walter de Gruyter, 2000. – 360 S.
7. König W. Atlas zur Aussprache des Schriftdeutschen in der Bundesrepublik Deutschland / Werner König. – 1. Aufl. – Ismaning : Max Hueber Verlag, 1989. – 173 S.
8. Noack Ch. Phonologie / Christina Noack / [hrsg. v. J. Meibauer, M. Steinbach]. – Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2010. – 100 S.
9. Schmid S. Zur Vokalquantität in der Mundart der Stadt Zürich / Stephan Schmid // Linguistik online. Dialektologie des Schweizerdeutschen. – 2004. – № 20. – S. 93–116.
10. Staffeldt S. Einführung in die Phonetik, Phonologie und Graphematik des Deutschen. Ein Leitfaden für den akademischen Unterricht / Sven Staffeldt. – Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2010. – 191 S.
11. Wiese R. Phonetik und Phonologie / Richard Wiese. – Paderborn : Wilhelm Fink, 2011. – 128 S.
12. Wiesinger P. Die Deutsche Sprache in Österreich. Eine Einführung / P. Wiesinger // Das österreichische Deutsch / [hrsg. von Peter Wiesinger]. – Wien ; Köln ; Graz : Böhlau, 1988 (Schriften zur deutschen Sprache in Österreich ; Bd. 12). – S. 9–30.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

13. Deutsches Aussprachewörterbuch / E.-M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L. Ch. Anders. – B.; N. Y. : Walter de Gruyter, 2009. – XI, 1076 S.

14. Wörterbuch der deutschen Aussprache / E.-M. Krech, E. Kurka, H. Stelzig, E. Stock. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1974. – 549 S.

A RESEARCH OUTLINE FOR A LINGUISTIC TYPOLOGY OF EXPRESSIVE CONSTRUCTIONS

STERIOPOLO O.

The Centre for General Linguistics (ZAS)

The research is sponsored by SSHRC, Canada

1. **Objectives.** The main goal of the proposed research is to develop a linguistic typology of expressive constructions, an area of linguistics that is currently understudied [6; 9; 13; 19]. Expressive constructions indicate the speaker's attitudes and emotions towards the content of speech [9;10]. For example, in (1), the Japanese expressive *o-ninat* indicates that the speaker views Sam positively; while in (2), the English expressive *bastard* indicates that the speaker views Sam negatively.

(1) Japanese: *Sam-ga* *o-warai-ninat-ta.*
Sam-NOM.SG *HONOUR-laugh-HONOUR-PAST*
'Sam laughed (honorific: the speaker views Sam with respect)' [10, p. 238]

(2) English: *That **bastard** Sam was late for work yesterday.* [9, p. 165]

What makes expressive constructions particularly interesting is the fact that their meaning ('function') is similar across languages, but their syntactic structure ('form') differs significantly from one language to the next. This suggests that there is no 1:1 correlation between form and function of expressive constructions, which has important implications for the syntax–semantic mapping of categorization. Modern approaches to categorization assume vague *functional criteria* to identify the category of expressive constructions, but these approaches lack precise *formal criteria*. My goal is to develop and refine such formal criteria. In the proposed research, I will identify and analyze all possible formal types of expressive constructions across languages.

2. **Relation to previous work.** This work expands and develops from my Ph.D. thesis, *Form and Function of Expressive Morphology: A Case Study of Russian* [15]. In my thesis, I conducted a detailed investigation of 30 single expressive suffixes in Russian. I argued that although the suffixes under investigation comprise a homogeneous class in terms of their function (they all indicate the speaker's attitudes and emotions), they are heterogeneous in terms of their syntactic form. I showed that Russian expressive suffixes belong to at least three different syntactic classes, which differ in the place and manner of attachment (table 1).